

1.9. Митрополит Стефан: „Помниш ли, скъпи приятелю, как използвахте моята кола за разнасяне на радиостанцията по софийските улици?” – доказателство или хипотеза

Няколко абзаца назад споменах за съществуването на документ в досието на екзарх Стефан в ДС, в който се твърди, че Софийският митрополит Стефан е сътрудничил на съветското разузнаване по време на Втората световна война. Да припомня агентурния псевдоним на съветския агент – „Димитрий”. В цитирания документ („Строго поверително – паметни бележки”, недатиран, но видно от съдържанието писан когато екзархът е вече заточен в с. Баня) „Димитрий” отбелязва следното: „През време на войната в битността си на ръководител на строго конспиративна организация, по предложение на другарите от СЛ, между другите сътрудници включих в тая организация за работа и тогавашния соф[ийски] митрополит Стефан. На него бяха възложени главно следните задачи: сведения за решенията и намеренията по външната и вътрешната политика на правителството, двореца, военното министерство и движението на хитлеристките войски. За целта Стефан поддържаше връзки с царския съветник Груев, някои негови познати правителствени лица и висши офицери. Освен това, той помагаше за прикриване и легализиране на конспиративната ми работа. По негово нареждане беше ми издаден официален документ от соф[ийската] митрополия да посещавам манастирите в софийска епархия с „научна цел” в качеството ми на журналист. По негово нареждане в началото на въздушните бомбардировки, семейството ми беше евакуирано в Земенския манастир. Евакуирането беше свързано в Земенския манастир като най-подходящо място за преместване на радиопредавателната станция; радиостанцията беше инсталирана в нашата къща – ул. „Любен Каравелов” 70 – София и трябваше да се измести поради усилените полицейски наблюдения. През 943 год. по решение на съвет[ските] другари, трябваше да свържа директно

Стефан с другаря ЯК. Първата среща стана след едномесечно проучване, планове и пр. в соф[ийската] митрополия. След тая среща Стефан се срещаше с другарите от СЛ във от София по предварителна уговорка при пътуване с автомашини. Възлаганите задачи Стефан изпълняваше според възможностите, без материални облаги. Понякога се страхуваше да не бъде разкрит. – Спомням си, веднъж исках да ме свърже с някой близък негов свещеник от софийските села, за да инсталираме в неговата къща радиостанцията. Отговори ми, че няма доверие на никой поп, защото щел да ни предаде „както поп Кръстю ще продаде Левски”¹. По-нататък в паметните си бележки „Димитрий” споменава, че в началото на 1945 г. „по повод освобождението ни” дал „вечеря-прием”, на която присъствал и митрополит Стефан. *„През време на вечерята, която трая до 3 ч. с[утринта], се говори предимно по политически въпроси и за подмолната ни работа. Стефан подчертаваше и се възхищаваше от мощта на Съветската армия и подмолната ни работа.* Докато беше СКК в нашата страна, аз продължавах да работя при легални условия по същата линия. Връзка със Стефан продължавах да поддържам. Когато реакцията надигаше глава, той открито пред мен изказваше недоволство от някои правителствени наредби. Изказваше възмущението си против оскверняване на църквата, понеже младежи били пикали в църквата в Банки. Реагираше, изказваше се против премахването да се преподава „закон божи” в училищата, не се уважавали някои негови молби, били ликвидирани негови близки офицери, *които помагали в подмолната ни работа*”.² „Димитрий” споменава също и за епизод, когато посетил вече „бившия” екзарх в с. Баня. Първоначално изненадан, изгнаника му се оплакал, подчертавайки: „Ето до къде докараха дядо ти Стефан. *След като работихме през най-тежкото време,* тези, които тогава ни клеветиха, сега

¹ Цит. АКРДОПБГДСРСБНА Стефан, ИФ 3, оп. 2, а.е. 456, л. 117.

² Цит. пак там, л. 118.

се приспособиха и пак ни клеветят!... Обвиняват ме, в англо-американофилство, в шпионаж; това ли е шпионаж, че чрез англичаните и американците съумях да се наложа на гърците и да се вдигне схизмата. След това на няколко пъти изказа огорчение от съветските другари, с които сме работили, защото не се заинтересували нито за мене, нито за неговата участ, като в заключение каза: „изтъкахме си платното, ритнахме кросното!“.³ На пръв поглед „силен“ документ, но все пак неясен – от кого написан, при какви обстоятелства, защо?

Всъщност, темата за евентуалното агентурно сътрудничество на екзарх Стефан стана публична през последните няколко години (преди всичко 2010 – 2014 г.), когато двама български автори „хвърлиха истинска бомба“ всред светската и църковната ни общественост с твърденията си, че по време на Втората световна война митрополит Стефан е шпионирал за СССР. *Преди това, в началото на 2010 г., руският историк М. Шкаровски публикува изследване, в което също повдига тезата за сътрудничеството на Софийския митрополит със съветското разузнаване.*

От българска страна, въпросните автори са доц. Лизбет Любенова – компетентен и признат учен-историк, изследовател в областта на съвременните аспекти на българската църковна история, както и Антон Тодоров, политолог, русолог и изследовател на архивите на ДС. И двамата творци имат подчертан интерес към проблемите, отнасящи се до съприкосновението между комунистическата тайна полиция и отделни бележити фигури на БПЦ; и двамата автори намират такава връзка между съветските секретни разузнавателни мисии в България по време на Втората световна война и една от най-значимите фигури на поместната ни църква – екзарх Стефан. Към тях трябва да прибавим и Георги Боздуганов, който в публикуваното наскоро свое изследване подкрепя същата теза.⁴ В

³ Цит. пак там, л. 119.

⁴ Срв. Боздуганов, Г. България – военният трофей на Сталин. С., 2014.

следващите редове тяхната теза, както и тази на М. Шкаровски, че митрополит Стефан е бил агент на болшевишките тайни служби по време на войната, ще бъде поставена на критична, но добронамерена оценка, с цел да се установи достоверността ѝ, или обратното – да се постави същата теза под съмнение. Във всички случаи изрично подчертавам, че предварително съм готов и склонен да приема споменатото твърдение в съотношение пълна достоверност, стига аргументите и доказателствата за това да са исторически устойчиви.

Ако съдим по думите на Антон Тодоров, цитирани във в. „168 часа” в броя от 7 – 13 март 2014 г., в публикация със заглавие „Екзархът ни шпионирал за СССР през войната”, тезата, че екзархът е работил за съветското разузнаване се повдига за пръв път у нас от изследователя Лизбет Любенова по време на една конференция в Нов български университет през 2011 г.⁵ Отново според Антон Тодоров, Л. Любенова е стигнала до това откритие „при едно научно пътуване до Москва”, където „е имала възможност да изследва архивите на ген. Георгий Карпов, началникът на отдела за религиозни дела на НКВД”.⁶ В личния фонд на съветския генерал, отворен за изследователи от няколко години, споменатият изследовател Л. Любенова открила „ръкописно писмо, подписано от митрополит Стефан до незнаен, неупоменат адресат”.⁷ Писмото било от „втората половина на 40-те години, след войната, когато екзархът вече е бил пратен в изгнание в село Баня, Карловско. В него висшият духовник обяснява всичко, което е правил за този неназован

⁵ Срв. Бутковски, Ив. Екзархът ни шпионирал за СССР през войната. – 168 часа, бр. 7 – 13 март, 2014, с. 14.

⁶ Цит. пак там.

Георгий Григориевич Карпов (7 юни 1898, Кроншtat – 18 декември 1967, Москва) – завършил духовна семинария, съветски държавен деятел, генерал-майор от НКВД (НКГБ). От септември 1943 г. до февруари 1960 г. председател на Съвета по делата на РПЦ (*избран на този пост лично от Сталин*) при Съвета на министрите на СССР. – вж. повече за него у Шин Донг Хёк. Деятелность совета по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР в первое десятилетие его существования. 1943 – 1953 гг. (дисертация 2002 г., 241 стр.). – <http://www.dissercat.com/content/deyatelnost-soveta-podelam-russkoi-pravoslavnoi-tserkvi-pri-sovete-ministrov-sssr-v-pervoe->; Калканджиева, Д. БПЦ в геополитиката на Сталин. – В: http://www.orthopuzzle.com/2014/06/1000-26-1946_2.html

⁷ Цит. Бутковски, Ив. Цит. съч., с. 14.

човек. Той пише до този неизвестен руски администратор следното: „Помниш ли, скъпи приятелю, как използвахте моята кола за разнасяне на радиостанцията по софийските улици”.⁸ От документа ставало ясно още, че е имал американска кола „Пакард” и предвид на религиозния имунитет, с който се е ползвал, неговата радиостанция е била засичана, но колата му не е била проверявана. И това е било едно от малкото неоткрити гнезда, от които съветската резидентура в България е излъчвала радиосигнали”.⁹

По-нататък Антон Тодоров отбелязва, че „изследователката не е могла да установи до кого е писал екзархът след 9 септември 1944 г.” и допълва, че разполага с официалната история на съветската служба за външно разузнаване.¹⁰ Тук Тодоров има предвид издадения в Москва през 90-те години на миналия век многотомник „Очерки истории российской внешней разведки” под редакцията на Евгений Примаков. Случаят с вербуването на митрополит Стефан бил описан подробно в четвъртия том на това издание: на страници 507 – 509¹¹. От същите страници изследователят стига до извода, че „в края на 1943 година митрополит Стефан започва активно да сътрудничи на резидента на съветското разузнаване в България Д. Федичкин”¹², като вербуването му станало

⁸ Цит. там.

⁹ Цит. там.

Тази теза доц. Любенова развива и в предаването на журналиста Горан Благоев „Вяра и общество” (Национална телевизия) на 25 май 2013 г., в което споменава, че от колата на митрополит Стефан и в негово присъствие, докато пътувал „от манастир на манастир” били „предавани секретни информации колко дивизии германски са преминали”, „колко войска имаме в София, колко заминава на Източния фронт”. В заключение същият изследовател заявява в ефир, че „екзарх Стефан е сътрудничил и е работил в тази посока – за съветското разузнаване, преди това за английското”. – вж. предаването „Вяра и общество” по БНТ от 25 май 2013 г. (<http://bnt.bg/predavaniya/vyara-i-obshhestvo/vyara-i-obshhestvo-25-maj-2013>); в случая с цитираното изказване на доц. Лизбет Любенова интерес представлява и твърдението ѝ, че Софийският митрополит Стефан е бил и агент на английското разузнаване. За това твърдение ще стане дума и в следващите части от настоящото изследване.

¹⁰ Цит. Бутковски, Ив. Цит. съч., с. 14.

¹¹ Срв. Очерки истории Российской внешней разведки..., с. 507; в източника обаче никъде не е посочена годината 1943, като година, в която митрополит Стефан е започнал да сътрудничи на резидента на съветското разузнаване в България Д. Федичкин. – вж. там, както и сл. стр.

¹² Цит. Бутковски, Ив. Цит. съч., с. 14.

За същото А. Тодоров пише и в своята статия „Московската агентура, която предаде България на болшевишките орки”, публикувана в българската електронна медия frognews.bg на 28 ян. 2013. *Дмитрий Георгиевич Федичкин* (1902 – 1991) – опитен разузнавач, действал в Манджурия, Полша и Италия. Преди да поеме поста в България в края на 1943 г., Федичкин е бил началник на отдел в IV

„изключително бързо”. Митрополитът бил поставил въпроса така: „Аз съм готов да ви помагам, да ви информирам за всичко, което науча и разбера, при условие че съветските представители ми помогнат да запазя мястото на столичен митрополит, а след това да ми помогнат да заема поста на патриарх на БПЦ”.¹³ По-нататък авторът на статията (с елемент на журналистическо интервю) преразказва и цитира Антон Тодоров, а именно, че „Митрополит Стефан, който е бил прекрасно осведомен за политическите интриги в българската върхушка, е започнал периодично да информира Федичкин за враждебни на Съветския съюз действия и акции на българските власти и техните германски съюзници. „Много интересно е, че връзката с митрополита е поддържана в Руската черква, тогавашния Николаевски храм, а сега църквата „Св. Николай Мирликийски Чудотворец” на бул. „Цар Освободител” в София”.¹⁴ Тази църква митрополит Стефан ползвал като „пощенска кутия” на съветските тайни служби, т.е. там „е предавал информацията”, която е събирал в полза на СССР. Нещо повече, Антон Тодоров се опира на разсекретени съветски архиви, които разкриват, че Софийският митрополит „е ползвал амвона на черквата за тайник. Всичко, което е донасял, го е слагал в него и оттам е получавано от съветската резидентура, освен че е разнасял радиостанцията с автомобила си. И дори когато веднъж съветският резидент Федичкин го пита: „Това не е ли светотатство?”, тъй като предложението амвонът да бъде ползван за тайник е на самия митрополит Стефан”, последният отговорил: „Ако Бог знае, че по този начин служим на свящото дело, то той

управление на НКВД, където организираше разузнавателно-диверсионната работа в тила на германската армия. Той е шпионирал в нашата страна само една година, но за това кратко време завербувал важни източници на информация от обкръжението на цар Борис и от правителството. По задание на Центъра в СССР, софийската резидентура също така осъществявала връзката на Георги Димитров с нелегалния ЦК на БКП. Федичкин е единственият действал у нас разсекретен „разведчик”, който е награден с български медал. – вж. повече за него в: Очерки истории Российской внешней разведки..., с. 501 сл.; срв. и Шкаровский, М. Цит. съч., електр. изд.

¹³ Цит. Бутковски, Ив. Цит. съч., с. 14; срв. и Тодоров, А. Московската агентура, която предаде..., цит. www-съч.; Шкаровский, М. Цит. съч., електр. изд.; Боздуганов, Г. Цит. съч., с. 44, 130.

¹⁴ Цит. Бутковски, Ив. Цит. съч., с. 14; срв. Очерки истории Российской внешней..., с. 507; срв. и Тодоров, А. Московската агентура, която предаде..., цит. www-съч.; срв. Шкаровский, М. Цит. съч., електр. изд.

ще ни прости и ще ни благослови”.¹⁵ Освен това съветските архиви разкрили, че Федичкин често използвал личния му автомобил „Пакард”, който бил пропускан без проверка от всички полицейски постове в София и околността”.¹⁶ Същия разказ предава и М. Шкаровски и Г. Боздуганов.

Същевременно Антон Тодоров отбелязва, че „засега остава неясно на какво основание е бил вербуван” митрополит Стефан и предлага хипотези, според които това е можело да стане или „на идейно-религиозна основа”, или „чрез изнудване, на компроматна или на финансова основа”.¹⁷ По втората хипотеза Тодоров дава пример, според който министър-председателят на България Георги Кьосеиванов се бил принудил да използва безочетния си личен финансов фонд (в един от малкото случаи, когато го е правил, тъй като „е бил много стриктен и се е стремял да не ги използва”¹⁸), когато „архиейерят [има се придвид митрополит Стефан – бел.м.], който е бил на едно религиозно събиране в британската столица, се е бил „разпищолил”, „направил големи харчове за кръчми и подобни заведения”.¹⁹

В общи линии аргументите на цитираните автори се ограничават в споменатите архиви, а именно: личния фонд на ген. Георгий Карпов (представени на българската общественост от доц. Лизбет Любенова, а преди това цитирани от М. Шкаровски), както и „Очерки истории российской внешней разведки” (под редакцията на Евгений Примаков, цитирани в България от Антон Тодоров).

¹⁵ Цит. Бутковски, Ив. Цит. съч., с. 14; срв. Очерки истории Российской внешней разведки..., с. 507; срв. и Тодоров, А. Московската агентура, която предаде..., цит. www-съч.; срв. Шкаровский, М. Цит. съч., електр. изд.

¹⁶ Бутковски, Ив. Цит. съч., с. 14; срв. Очерки истории Российской внешней разведки..., с. 508.

В руското изследване, за автомобила, с който е разполагал митрополит Стефан, се споменава обаче за друга марка – „Кадилак” „с правителствени номера”, черна на цвят и внушителна по размери, със закрити тъмни завеси на страничните стъкла. – вж. същото изследване, там; срв. Шкаровский, М. Цит. съч., електр. изд.; Боздуганов, Г. Цит. съч., с. 44.

¹⁷ Цит. Бутковски, Ив. Цит. съч., с. 14;

¹⁸ Цит. там.

¹⁹ Цит. там.

Към втория труд („Очерки истории российской внешней разведки”) задължително трябва да се посочат няколко обезпокоителни от научна гледна точка бележки. На първо място вярвам, че изчитайки непредубедено и внимателно раздела под № 42 (от посочения и цитиран том 4) с тематично заглавие „Наша разведка в Болгарии”, читателят неимуемо ще си зададе въпроса действително ли това изследване е издадено през 1999 г., тъй като по дух то изцяло следва идеологически съветската литература от времето (дори) преди перестройката в СССР в края на 80-те години на миналия век. На второ място, може би най-съществено от гледна точка на научното изследване, е обстоятелството, че в том 4 от „Очерки истории российской внешней разведки” и по-специално в частта, в която се описва съветската разузнавателна дейност в България, *липсва каквото и да е цитиране на литература и източници – нито в текста, нито под линия*. В този смисъл изследователят е поставен в състояние на невъзможност да се довери на цитираните, но непосочени и упоменати архивни документи. На трето място, сериозно възражение търпи невярно представената информация по отношение на някои биографични аспекти, свързани с митрополит Стефан. Така например, *същото руско изследване сочи, че през този период (този на Втората световна война) митрополит Стефан е възглавявал Св. Синод на БПЦ²⁰, обстоятелство, което не отговаря на истината. Още по-некомпетентно е твърдението, че Софийският митрополит е бил „постоянен член на Съвета на Министрите”, „член на профашисткия кабинет на министрите”²¹, че се е „ползвал с министерските привилегии”²²*. Освен това липсват каквито и да е сведения за това (както се твърди в изследването), че шофьор на митрополит Стефан е „бил родният му племенник”, на който владиката се доверявал напълно, а шофьорът, от своя

²⁰ Срв. Очерки истории Российской внешней..., с. 507.

²¹ Цит. там.

²² Цит. пак там, с. 508.

страна, бил предан на „Негово блаженство“.²³ Авторите демонстрират също и непознаване на църковните събития и канонически принципи по отношение на вдигнатата след войната схизма върху БПЦ. Те твърдят, че БПЦ „излезнала“ от подчинението на Константинополската патриаршия и „влезнала в юрисдикцията на Московската патриаршия“²⁴, че московският патриарх бил дал съгласието си БПЦ да бъде приета „в лоното на руската православна църква“²⁵.

Към тези документи ще прибавя още един, който също е продукт на постсъветската научна литература. Той е публикуван през 1998 г. в изследването „1941 год.“, както и в изследването „Империя ГРУ. Очерки истории российской военной разведки“, издадено през следващата 1999 г. В този документ също се споменава името на Софийския митрополит Стефан, цитирано в съобщение на съветски шпионин с агентурно име „Зевс“, което в оригинал на руски език гласи така:

„Сообщение „Зевса“ из Софии от 27.04.1941 г.

Начальнику Разведуправления Генштаба Красной Армии

Митрополит Стефан сообщил Гюго, что 25 апреля на обеде в Кюстендиле он имел разговор с одним немецким генералом, который сказал:

1. Немцы готовят удар против СССР, используя сперва положение в армии и внутри страны.

2. Офицеры армии Листа, знающие русский язык, отзываются в Берлин для спец. подготовки, затем они будут назначены на границу СССР. В помощь им будут прикомандированы белогвардейцы, знающие Украину.

²³ Цит. там.

В този период митрополит Стефан все още се титулува единствено като „Високопреосвещенство“, а не като „Блаженство“.

²⁴ Цит. там.

²⁵ Цит. там.

3. Немската разведка в СССР дава пълни информации по всем вопросам.

4. Германия не допустит заключения договора СССР с Турцией”²⁶

От същия документ става ясно, че „Зевс” е помощник военният аташе в София, по това време майор Л. П. Середа, изпълняващ ръководител на легалната съветска резидентура в страната ни, а „Гюго” (на български „Юго”) е Д. Георгиев – един от вербуваните от Середа български-агенти.²⁷

Освен общата част на документа, интерес в случая представлява и споменатото име „Гюго”, зад което се крие някой си Д. Георгиев. Кой е този „Гюго”, който е имал толкова близък контакт със Софийския митрополит Стефан и е разговарял с него в Кюстендил (град в пределите на Софийска епархия) на 25 април 1941 г.? В случая с настоящото изследване въпросът е важен, защото – по съвпадение или не – един от най-близките роднини на екзарха и негово доверено лице носи имената Димитър Георгиев, т.е. име, което в голяма степен съвпада с това на споменатия в агентурната сводка Д. Георгиев, който пък от своя страна се „крие” в шпионската си дейност зад агентурния псевдоним „Гюго”.

Вниманието по въпроса за евентуалната връзка между съветския аг. „Гюго” (Д. Георгиев) и близкия роднина на екзарх Стефан – Димитър Ангелов Георгиев – още повече се засилва от биографията на последния, описана години по-късно (14 септември 1953 г.) в строго поверителна справка за него от младши лейтенанта и офицер от ДС от Бухово Давидов. В нея се казва, че „лицето Димитър Ангелов ГЕОРГИЕВ е роден на 18.XII.1900 год. в с. Широка-Лъка Девинско. Произхожда от учителско семейство. Баща му е бил основен учител в с. Широка-Лъка, а майка му е била домакиня. Понастоящем и двамата са покойни. Пръв братовчед е на

²⁶ Цит. 1941 год...., Цит. съч., с. 121; срв. Колпакиди А. И., Прохоров Д. П. Цит. съч., с. 39 сл.; Боздуганов, Г. Цит. съч., с. 44.

²⁷ Срв. 1941 год...., Цит. съч., с. 121.

бившия Екзарх Стефан”.²⁸ Тук младши лейтенантът допуска известна грешка: инж. Димитър А. Георгиев (роден на 19 декември 1900 г. в с. Широка Лъка, починал на 1 януари 1969 г. в София) е всъщност племенник на екзарх Стефан – четвъртото дете на дългогодишния учител Ангел п. Георгиев от с. Широка Лъка, който е по-голям брат на Негово Блаженство Софийския митрополит и Екзарх Български Стефан I.²⁹ Все пак, във всички случаи инж. Георгиев се явява един от най-близките сродници на екзарх Стефан. Георгиев също така „е офицер от военното училище. По-късно успява да замине за Германия, където завършва електроинженерство. След завършването на образованието се завръща в България и започва да работи в Д.Т.О., където е работил като началник отдел до разкриването на аферата „Кастерман”.[...] Констатирано е и това, че ГЕОРГИЕВ през 1941 год. е бил съден от военния съд не толкова заради подкупите, които е вземал от Д-во „Сибион”, чрез Кастерман, а в качеството си на английски агент – шпионин. Отбелязва се и това, че е бил разследван от германското гестапо. След присъдата му през 1941 год. ГЕОРГИЕВ излезнал от затвора едва през есента на 1944 год., като се твърди, че отношението му към Германия е било лошо, а е бил голям англофил”.³⁰

²⁸ Цит. АКРДОПБГДСРСБНА Стефан, ИФ 3, оп. 2, а.е. 458 ДС, л. 101.

²⁹ Допуснатата е грешка и по отношение на датата на раждане: Димитър Георгиев е роден на 19 декември през посочената година, а не на 18 с.м.

³⁰ Цит. АКРДОПБГДСРСБНА Стефан, ИФ 3, оп. 2, а.е. 458 ДС, л. 101.

Част от тази информация и в рапорт от преди 9 септември 1944 г. от разузнавач № 5678, 17 юни 1942 г. – АКРДОПБГДСРСБНА Предварителна контролна разработка „Гадове”, III раз., а.е. 425, л. 95.

В поверителната справка за *Димитър Георгиев*, изготвена от мл. лейтенант Давидов, се казва още: „След 9.IX.1944 год. дружел с хора от П.П. на „Звено”, а понастоящем се движел с хора на изкуството. Преди 9.IX.1944 год. е бил често изпращан в Австрия, Белгия, Франция и др. След излизането на ГЕОРГИЕВ от затвора през 1944 год., той, заедно с още няколко души инженери и техници образуват акционерно дружество и идват на гара Яна Елин-Пелинско, където построяват фабрика „ЕЛХИМ” за производство на карбит, в което до национализацията ГЕОРГИЕВ е бил технически директор. След национализацията той остава там като технически ръководител. Като инженер-технически ръководител ГЕОРГИЕВ се очертал като много инициативен и способен в професията си. През м. септември 1949 год. ГЕОРГИЕВ е бил определен от обединението да замине за Полша по доставката на нови машини. Обаче от направеното проучване и предвид на това, че *същият бива уличен в подготовка за бягство нелегално за Турция, заедно с бившия Екзарх Стефан I, който е чичо на ГЕОРГИЕВ, но замиването му бива спряно.* Въз основа на горното, ГЕОРГИЕВ е взет на р/ка от ДДС на 12.IV.1949 год. и след това предаден на ДС Елин-Пелин и след това на нас”. – Пак там, цит. документ, л. 101 сл.

Цитираният документ все още не е доказателство, че Д. Георгиев (аг. „Гюго” от съветското разузнаване) е еднозначен с братовия син на екзарх Стефан, т.е. поставя се питане дали това е същото лице, разговаряло със Софийския митрополит на 25 април 1941 г. в Кюстендил и придобило от висшия духовник важна разузнавателна информация. При все това, независимо, че въпросът остава открит и стои в рамките на хипотезата, прави впечатление, че инж. Димитър Георгиев, арестуван през 1941 г., е съден от военния съд *„в качеството си на английски агент”*, а също, *„че е бил разследван от германското гестапо”*. Следователно, възниква също въпросът за вероятността инж. Георгиев да е бил наистина шпионин, и то като двоен агент – на английското и на съветското разузнаване. Все пак, това съждение не е в състояние да наведе към заключението, че в описания случай Софийският митрополит е изпълнявал разузнавателни задачи, т.е., че е сътрудничил на съветското разузнаване с предоставянето на тази важна военна информация на аг. „Гюго”/„Д. Георгиев”. Защото дори и да допуснем, че „Д. Георгиев” е лицето Димитър Ангелов Георгиев, то разговорът между двама най-близки роднини, от които единият (митрополит Стефан) препредава информация (колкото и конфиденциална да е тя), получена при разговор с немски генерал, не прави същия агент на разузнаване – което и да е то.

Цитирах този документ и го коментирах накратко, защото той илюстрира как подобни архивни текстове могат да се интерпретират в една или друга посока; в случая, въз основа на цитираното съобщение от „Зевс”. Би могло разбира се да се направи и твърдение, че още през пролетта на 1941 г. Софийският митрополит е бил свързан със съветските разузнавателни служби. По-коректен все пак е изводът, че описаният епизод не би могъл да се представи като доказателство и дори хипотеза в тази посока. Що се отнася до въпроса за евентуалната съпричастност на Димитър Ангелов Георгиев – близкия роднина на екзарха, то в този случай

– до категоричното идентифициране дали същият отговаря физически на съветския аг. „Гюго“ – „проблемът“ наистина би могъл да се разглежда приемливо, но единствено в рамките на хипотезата.

Контекстът на цитираните от Л. Любенова и А. Тодоров архивни документи е малко по-различен, тъй като в тях директно се споменава, че митрополит Стефан е участвал под някаква форма (събирал и предавал информация в полза на СССР, предоставял е личния си автомобил „Пакард“ за осъществяване на разузнавателни радиосеанси в София и пр.) като сътрудник на съветското разузнаване по време на войната.

Основният проблем за пълното приемане на автентичността на тези архивни документи се състои в обстоятелството, че същите са инцидентни, единични, като по този начин възпрепятстват на чисто научно равнище да се приемат като абсолютни. Пример за това ще бъде даден в четвъртата част от изследването със съставената в ДС „биография“ на медицинската сестра на екзарх Стефан (след 1944 г.) Галина Шумакова, за която невнимателното или буквалистично изследване на архивните страници от досието на същата в комунистическата политическа полиция води до риск от погрешни интерпретации.

На второ място в мен съществува известна предпазливост що се отнася до открития от Л. Любенова в личния архив на ген. Георгий Карпов ключов пасаж от писмото на екзарх Стефан до някой си „незнаен, неупоменат адресат“ – „Помниш ли, скъпи приятелю, как използвахте моята кола за разнасяне на радиостанцията по софийските улици“. Всъщност, от това изречение на заточения в с. Баня бивш Български екзарх – ако приемем разбира се документа като автентичен – не би могло категорично да се изведе тезата, че той е бил сътрудник *in officio* на съветските разузнавателни служби по време на войната. Би могло разбира се да се повдигне хипотезата, че Софийският митрополит съвсем съзнателно е оказвал услуга на съветския резидент Федичкин (по А.

Тодоров и М. Шкаровски), т.е. направил го е с пълно съзнание, изхождайки от личното си верую и собствени идеи, които е изповядвал в онова време – ненавист към политиката на хитлеристка Германия и най-вече славянофилските му и русофилски идеи, а защо не и договорка със „съветските другари”, че ще му помогнат да запази катедрата си на софийски митрополит, както и в бъдеще да заеме „поста Патриарх на Българската църква, която е длъжна да се отдели от Константинополската православна патриаршия”.³¹ По-смекчена хипотеза би могла да бъде също, че той се е досещал за каква цел и как се е използвала личната му кола „Пакард” из улиците на София, и отново съзнателно, но без да влиза в официални контакти със съветските разузнавачи си е „затварял очите” пред това, което те са вършили.

В тази връзка стои и предаденото от информатор „Бойко”³² (в свое донесение от 6 февруари 1953 г.) изречение, произнесено от намиращия се в заточение в с. Баня екзарх Стефан: „Аз в миналото много подпомагах съветското посолство с всичко”.³³ Казаното от екзарха все пак не води до никъде, или по-скоро не отговаря категорично на въпроса дали той е бил агент на съветското разузнаване преди 9 септември 1944 г., още повече, че в следващото изречение информаторът написва по негов адрес следното: „Искали му владиците обяснение къде са тия пари, които е получил от Съветския Съюз, даже ПАИСИЙ се нахвърлил да го бие”.³⁴ В случая с цитираното второ изречение става дума за крайно влошените отношения на екзарха с членовете на Св. Синод и то конкретно за времето на извършения срещу него преврат. В този смисъл не става ясно от агентурното донесение дали споменатото от него, че е подпомагал с всичко

³¹ Цит. Шкаровский, М. Цит. съч., електр. изд.

³² Срв. АКРДОПБГДСРСБНА Стефан, ИФ 3, оп. 2, а.е. 453, л. 2.

От донесението на информатор „Бойко” се вижда, че той е бил „изпратен за обслужване на бившия екз. Стефан с лека кола марка [не се чете – бел.м.] Пловдивски милиционерски номер 13915. Обслужването започна от 16.VIII.1952 г. до 18.IX. 1952 г.”. – цит. там.

³³ Цит. там.

³⁴ Цит. пак там, л. 3.

съветското посолство, се отнася за периода на Втората световна война или за този след деветосептемврийския преврат и най-вече след избирането му за екзарх, когато неговите официални и неофициални връзки със съветското посолство действително са интензивни. С други думи и този документ не може да отговори категорично на коментирания въпрос за това дали той е бил агент на съветското военно разузнаване.

Друг подобен документ – с още по-голяма степен на резервираност по отношение на неговата достоверност, съдържащ се в досието на екзарх Стефан в ДС, представлява „Препис-извлечение от справка по камерно донесение от камерника на ГЕОРГИ ПЕЕВ ФИЛЕВ от 5.V.1950 год.”. В този документ, съкилийникът на роднината на екзарха (Пеев) съобщава от затвора, че научил от него, че *„Стефан бил издигнат за екзарх от руснаците, защото преди 9.IX.1944 год. е устройвал срещи на Кирсанов³⁵ с Д-р ИВАН ПАШОВ³⁶ и Д-р МИНЧО НЕЙЧЕВ...”*.³⁷ И тази архивна единица поставя въпроса доколко на такива документи може да се има доверие, предвид обстоятелството (в частния случай), че цитираните редове са написани в условия на принуда и зависимост от политическата полиция. Освен това, дори и информацията от този документ да се приеме за вярна, т.е., че екзархът действително е бил посредник при провеждането на споменатите срещи между съветския дипломат и българските партийни функционери, то това все още не означава, че екзарх Стефан е сътрудничел *in officio* на съветското разузнаване.

Що се отнася до това, че Софийският митрополит Стефан бил ползвал амвона на църквата „Св. Николай Мирликийски Чудотворец” на бул. „Цар Освободител” в София за тайник, струва ми се, че подобно

³⁵ Степан Павлович Кирсанов – съветски пълномощен представител и съветник в посолството на СССР в България през периода 1938 г. – 1944 г.

³⁶ Иван Иванов Пашов – партийен функционер от БКП. Минчо Колев Нейчев – също партийен функционер, след 9 септември 1944 г. министър на правосъдието в кабинета на Кимон Георгиев, министър на просветата при Георги Димитров, външен министър при Вълко Червенков и Антон Югов, а от 1947 г. до 1950 г. председател на Президиума на Народното събрание.

³⁷ Цит. АКРДОПБГДСРСБНА Стефан, ИФ 3, оп. 2, а.е. 454, л. 152.

твърдение се разминава с действителността, тъй като липсват каквито и да е сведения както в досието на екзарх Стефан, така и в научната и популярна литература, че той е служил в този храм, в който след Октомврийската революция от 1917 г. богослужения от всякакъв характер се извършват единствено от свещеници и архиереи от т.нар. „Задгранична руска църква”. Вярно, че от 1933 г. до 1946 г. руската църква на бул. „Цар Освободител” преминава временно под разпореждане на Софийската митрополия³⁸, но и това обстоятелство не променя състава ѝ от свещенослужители и църковнослужители, както и духа, царящ в нея. Последната пък от своя страна въобще не е благоразположена към всичко, свързано със страната на Съветите, и, следователно, не е най-подходящото място за конспиративни явки на съветското разузнаване, по обяснимата причина, че служителите и църковнослужителите на тази руска църква проявяват много по-голяма подозрителност към „движения” и събития извън кръга на същата православна общност. Освен това, повече от сигурно е, че руската църква по време на войната е привличала царската ДС по разбираеми причини и вероятно е била под постоянно наблюдение. В този смисъл, защо Софийският митрополит, ако е бил наистина агент на съветското военно разузнаване, ще се подлага на риск, приемайки тази църква като явочна квартира, която е използвал като тайник?

В тази връзка нека отново припомним изключително активната позиция на митрополит Стефан в защита на българските евреи през периода на Втората световна война, позиция, която фронтално го сблъсква с властовите фактори на държавата и с техните служби за сигурност. Следователно, отново възниква въпросът дали тази линия на очевидно протестно негово поведение по въпроса за евреите може по някакъв начин да се впише в конспиративната характеристика на един разузнавач, който е

³⁸ Срв. Серафим, Архиепископ. Негово Блаженство Екзарх Стефан I и Руската църква. – ЦВ, бр. 14 – 15, 1947, с. 10.

длъжен да не привлича вниманието на контраразузнаването и полицията чрез демонстриране на антиправителствени акции. Очевидно е, че и в този пункт по въпроса с неговото евентуално сътрудничество с военното разузнаване на СССР, отговорът, потвърждаващ тази теза трудно би могъл да се приеме за убедителен.

По-горе споменах, че основният проблем за пълното приемане на автентичността на архивните документи, които Л. Любенова, А. Тодоров и М. Шкаровски цитират и върху тях градят твърденията си, че екзарх Стефан е бил съветски шпионин по време на войната, се състои в обстоятелството, че същите са инцидентни, единични, поради което те трудно биха могли да се приемат като абсолютни. Това в голяма степен е така, но има и още едно основание, което ме кара да бъда внимателен по разглеждания проблем. То най-добре се обяснява с древноримската правна сентенция: *Argumenta non numeranda, sed ponderanda sunt*, т.е. „Доказателствата се определят не от количеството, а от тежестта си”. В случая имам предвид както контекста на цялостната известна биография на екзарх Стефан, така и в частност цитираните от А. Тодоров и М. Шкаровски архивни документи от руския многотомник „Очерки истории российской внешней разведки”. Всъщност предпазливостта ми – за която по-горе загатнах – идва не от самото издание само по себе си (въпреки направените от мен сериозни критични бележки), а от обстоятелството, че негов главен редактор е не кой да е, а Евгений Примаков (на руски: Евгѐний Макси́мович Примако́в), който по време на дългата си кариера е изключително свързан със съветските тайни служби.³⁹ Сам по себе си този

³⁹ Самият Евгений Примаков има богат опит в съветското разузнаване: от 1956 г. до 1970 г. работи като журналист с арабски език в Съветското радио (1956 – 1962), кореспондент за Близкия Изток на вестник „Правда” в Кайро (1965 –1969); работи и в редакцията на вестника. По същото време той често е изпращан на разузнавателни мисии в Близкия Изток и САЩ като агент на КГБ под кодовото име „Максим”. Като политик Примаков заема длъжностите председател на Върховния съвет на СССР (юни 1989 – март 1990), кандидат-член на Политбюро на ЦК на КПСС (20 септември 1989 – 13 юли 1990). След проваления опит за преврат срещу президента Горбачов е назначен (през септември 1991 г.) за първи заместник-председател на КГБ и ръководител на Първо главно управление (външното разузнаване) на КГБ на СССР, а от 30 септември 1991 г. е ръководител на Централната служба за

факт ме кара да приемам (възможно и предубедено) с известни резерви и голяма предпазливост информацията „от редовете и между редовете” от руското издание „Очерки истории российской внешней разведки”. С други думи, в случая това е личен мой *petitio principii*, т.е. аргумент, основаващ се на извод от положение, което също се нуждае от доказателство.

От всичко казано дотук по въпроса дали митрополит Стефан е бил съветски шпионин по време на Втората световна война, обобщавам, че *на този етап от изследването на проблема, нито мога категорично да отхвърля направените от цитираните български изследователи твърдения, нито пък да ги приема безрезервно*. По-скоро възприемам разглеждания въпрос като хипотеза (в две или повече изследователски посоки), върху която научните интереси и усилия тепърва трябва да се задълбочат и да дадат по-голяма научна прецизност и яснота. С оглед на настоящето изследване, разбира се, в контекста на същия въпрос, стои и проблемът, който би могъл да бъде формулиран така: променя ли се по някакъв начин образът на екзарх Стефан, в случай, че категорично се докаже, че той действително е сътрудничел на съветските разузнавателни служби по време на войната? Някои изследователи имат готов отговор на този въпрос: „Духовният водач и морален стълб на българския народ – шпионин на атеиста Сталин, избил хиляди православни свещеници”, пише Г. Боздуганов за екзарха, и заключава: „Трудно е да се сетим за нещо по-отвратително”.⁴⁰ В голяма степен обаче, така „обговорен” този въпрос придобива изключително субективен характер от гледна точка на

разузнаване на СССР (т.е. директор на Службата за външно разузнаване (26 декември 1991 – 9 януари 1996). Министър е на външните работи (10 януари 1996 – 11 септември 1998) и министър-председател на Русия (11 септември 1998 – 12 май 1999). В политическата си дейност Примаков е *поддръжник на интересите на Русия и противник на НАТО в разширяването му в Източния блок*. Любопитен момент от биографията му е, че през ноември 2004 г. той свидетелства в защита на бившия югославски президент Слободан Милошевич, съден за военни престъпления. По-рано Примаков е ръководител на руската делегация, посетила Югославия, при срещата им със Слободан Милошевич по време на бомбардировките на НАТО над тази страна.

⁴⁰ Цит. Боздуганов, Г. Цит. съч., с. 44.

съвременния индивидуален общественно-политически и църковнически прочит на този проблем. Но във всички случаи – от историческата дистанция на времето – не трябва да игнорираме сложността на събития и идеи от времето на Втората световна война, или както сам А. Тодоров посочва – „трябва да разберем хората във времето им”, имайки предвид екзарх Стефан. Тук съм напълно съгласен с българския изследовател, защото екзарх Стефан е човек на своето време, „обкръжен” е и е „потопен” в действителност, която съвременният българин не винаги е склонен да приеме и да разбере.
